

Kósa László

TISZTVISELŐI ÉS KÖZÉLETI PÁLYÁN
AZ ORSZÁG SZOLGÁLATÁBAN

Viczián István: *Életem és korom – Pest vármegye főispánjának emlékiratai*. Pest Megyei Múzeumok Igazgatósága – Ferenczy Múzeum, Szentendre, 2007, 334 oldal, 2000 Ft (Pest Megyei Múzeumi Füzetek új sorozat 8., sorozatszerkesztő: Gyöngyössy Márton)

Viczián István (1874–1959) középbirtokos családban született az egykor nemesi fészeknek számító Tápiószelén. Jogi diplomája megszerzése után a hivatali grádicsokat végigjárva mintaszerű minisztériumi, közigazgatási tisztviselői pályát futott be egészen az államtitkárságig, majd országgyűlési képviselő, utóbb felsőházi tag, 1941–44 között pedig Pest–Pilis–Solt–Kiskun vármegye főispánja lett. Élete utolsó, csaknem másfél évtizedét emigrációban töltötte. A társadalmi réteget, amelyhez tartozott, általánosságban dzsentrinek nevezik, ám már írásunk elején megjegyezzük, hogy ez az emlékirat figyelemre érdemes példákkal szolgál azoknak, akik nem általánosságban beszélnek a dzsentirről, hanem sokarcúsága és a társadalomtörténeti összetettsége mellett teszik le a garast.

Viczián István születése idején még friss esemény a kiegyezés, Budapest éppen megalakult, az ezredéves ünnepek idején egyetemi hallgató, az I. világháború éveiben „meglett férfikora”-ban jár, a II. világháború alatt – már idősen – ér pályája csúcsára, s még értesül az 1956-os forradalomról. Azok közé tartozott tehát, akik különösen hosszú időn át tanúi voltak az újkori Magyarország sorsa viharos hullámvászásának, magaslatozások után a magyarság ismételtlen egyre mélyebbre süllyedésének. Azonban sem tisztviselőként, sem politikusként nem mozgott a „legelső vonalban”, nevéhez történelminek minősülő tettek, események nem fűződnek. Ha nem készíti el emlékiratait, aligha tartanánk számon alakját. Sőt a terjedelmes munka dacára is komoly esélye volt a feledésnek, hiszen az 1952-ben lezárt kézirat csak az 1990-es évek végén került haza Magyarországra.

Nem vallomásos önéletírást alkotott. Rendszeresen megosztja az olvasóval mind a haza dolgára, mindenekelőtt a közügyekre vonatkozó legfontosabb gondolatait, mind karrierje alakításának indítékait, de lelki történésekről viszonylag ritkán tudósít. Írása alapján rezervált egyéniségnek látjuk, aki benső érzelmeiről és magánéletéről kevésszer nyilatkozik. Szüleiről nem sokat ír, fiatalon elhunyt fiútestvéreiről részvétellel, de szűkszavúan emlékezik meg, a leányokról pedig alig. Felesége jóban-rosszban vele tartott, és túlélte őt, ám azt nem tudjuk meg, hogyan és miért választotta párjául távoli rokonát, és sok éven át meg sem említi. Részletezőbb gyermekeik bemutatása és pályafutásuk követése, de jelentős terjedelmet nekik sem szentel. Félre ne értsük: a család és a rokonság mint biztos háttér mindvégig jelen van a műben, az önéletíró elsősorban mégsem családtagként jelenik meg előttünk, hanem a befutott pályán, hivatása teljesítése közben követhetjük.

Viczián István férfias jellemének meghatározó része, hogy diszkrét, nem fecseg, az önéletírókat csapdaként fenyegető pletykákat és mendemondákat, ha nem is mindig sikerrel, de igyekszik kikerülni. Műve egészére jellemző, hogy ellenfeleit, sőt ellenségeit nem gyakran nevezi nevükön. Főispáni kinevezése előtt másfél órás kihallgatáson vett részt az általa fenntartás nélkül tisztelt Horthynál, ám beszélgetésükről nagyon keveset közöl, igaz, abból nagyon lényeges a nyilasok veszélyességének megítélése. Annál inkább sajnálható, miért nem számol be a kormányzó egyéb akkori nézeteiről. A környülállásokból sejthető, hogy a főispáni megbízás messzemenően bizalmi indíttatású volt, a Pest megyében egyre élénkebben mozgolódó radikális jobboldal szemmel és féken tartását adták neki feladatul. A sok év utáni hallgatás valószínű magyarázata, hogy a visszaemlékezéskor Horthy még élt. Vele szemben utólag sem találta korrektnek a beszélgetés tartalmának nyilvánosságra hozatalát. A tudatos elhallgatás más esete, hogy 1920–21-ben Viczián István belügyi főtisztviselőként dolgozott a szétesett vidéki rendőrség újjászervezésén, ám ennek menetébe sem enged bepillanttanunk. Pedig a fehérterrort mint a katonaság túlkapásait, illetéktelen tevékenységét elítélte, vele szemben a törvényes rend helyreállításáért ő is föllépett. Bizonyosan sokmindenről tudott, mégis hallgatott. (Megjegyezzük: a tanácsköztársaságnak és a vörösterroornak sem szánt sok figyelmet.)

Még annyi mindenről szívesen olvasnánk. Tévedés lenne azonban hiányokat keresgélni és mind mögött megalapozott szándékot feltételezni. Így csupán néhány további, megjegyzésre méltót említünk. Például sajnáljuk, hogy nem számolt be arról, hogyan teltek napjai pályája elején, két év főispáni titkárkodása idején Debrecenben a tekintélyes Tisza-rokon Dégenfeld József gróf mellett. Erre még mondhatjuk, hogy magántörténelem. Az országos jelentőségű történetek közül azonban viszonylag keveset írt az I. világháborúról és a nagy gazdasági világválságról. Annál izgalmasabb a II. világháború magyarországi harci cselekményeinek előadása. Pedig az eseményeket tömör mondatokban közli, ám azok így is (menekülése történetével együtt) feszültséggel teli drámai krónikát alkotnak.

Azért soroltuk, mi az, amit az olvasó hiába keres az önéletírásoktól várható témák közül, hogy szemléletesebben kiemelhessük, amivel elsősorban foglalkozik a szerző, ami emlékiratainak egyediségét, jórészt történeti értékét is adja. A cím korrajzot is ígér, ám nem kényeztet el nagytávú kitekintésekkel, elmélyült elemzésekkel vagy a szereplők sokoldalú jellemzésével, a kor más nézőpontokból rajzolódik elénk. Két területet emelünk ki, amelyek meggyőződésünk szerint az emlékirat karakterének súlypontját jelentik, az egyik a közigazgatási kérdésekkel foglalkozó minisztériumi tisztviselő mindennapi munkája (ügyintézés, hivatali érintkezések, légkör), a másik a két világháború között tevékeny politikus ugyancsak mindennapi élete és ténykedése, közéletben forgolódása. Ez utóbbi olyan, manapság már alig ismert területekre nyújt betekintést, mint a kormánypártok belső működése, az érdekcsoportok viszonya, a politikusok személyi kapcsolatainak alakulása. Ezek a területek mind alkalmasak, hogy néhány gondolat fölvetésével a hazai közgondolkodásban a dzsentirről rögzült kliséket és az emlékiratból megismert magatartásformát (teljesítményével szoros összhangban) szembesítsük.

Ismert, hogy a 19. század közepétől, amikor a birtokos köznemesség utódaként a magyar társadalomban megjelent a dzscentri, nagyon hamar kritizálni kezdték, s megkapta a „társadalmi rossz” megjelenésének egyik szerepét. Ebben – olykor egymástól különböző szellemi fogantatással – egyaránt része volt a történetírásnak, a szépirodalomnak, s mindenekelőtt a kibontakozó modern publicisztikának. Az utóbbi két évtizedben sokat árnyalódott ez a felfogás, de mély beidegződéséhez képest alapvetően nem változott. Viczián István könyve – mint előljáróban jeleztük – figyelemre méltó adalék egy differenciáltság kép kialakulásához.

A dzscentrire vonatkozó nagy halom írásból, leegyszerűsítve a dolgot, két típust bizonyosan el lehet különíteni, a „hivatalnok”-ot és a vidéken gazdálkodó „parlagi”-t. A könyv utószava használja, de nem nevezi nevükön őket, és pontosan rámutat, mennyire kérdéses, voltaképp lehetetlen Vicziánt ezeknek vagy más típusoknak, egyszersmind a dzscentrihez tapadó sztereotip tulajdonságoknak megfeleltetni. Az egyik nehézséget a habitusa, a másikat a politikai fölfogása képezi.

A kiegyezés után a modern magyar közigazgatás és jelentős részben a szakigazgatás a volt köznemesség utódai nélkül nem épült volna ki és nem működött volna. Századokon át hivatalt viselő atyáiktól – persze személyenként eltérően – nemcsak az atyafiságos lazaságot, ráérősséget, cím- és rangkórságot vagy az urambátyám-stílust, hanem a kötelességtudást, a normakövetést, a hivatalnokság legjobb értelemben vett rutinját, mesterségét örökölték. Viczián István a „hivatalnok dzscentri” pozitív tulajdonságait testesítette meg, a hozzáértést, ügyszeretetet, szervezői készséget és hivatali pontosságot, a jó értelemben vett hivatalnokság lényegét. S nem a sokszor és joggal bíralt bürokratikus oldal volt szembevetendő erőssége, bár ez sem hiányzik. Számára az alkotmányosság volt a legfontosabb, ami fogalomrendszerében mindenekelőtt a törvényességet, nagy súllyal az önkormányzatiságot, mindehhez szorosan kapcsolva a szabályok betartását, praktikusán a pontosságot, a hatékonyságot, a dolgok józan mérlegelését jelentette. Az utószó is kiemeli, hogy a családból hozott közjogi ellenzékiiséget sem engedte érvényesülni a törvény tiszteletével szemben. Jellemzően még a menekülés végső szakaszában, Magyarország határain túl is háborog a jogcímek megsértése és a törvénytelenlések miatt, amikor már minden kötelék vitathatatlanul fölbomlott, szinte mindenki csupán a létét menti. Egyfelől talán mosolyogtató a görcsös igyekezet, másfelől tiszteletet érdemlő az utolsó percig ápolt elvhűség. A tartást szilárd konzervativizmusának, a magát történelminek nevező középosztály erős önazonosságából eredő hivatástudatának, s bár erről nem értekezik: a családjában lezajlott polgárosulásnak a sajátos ötvözete adja. Gyökeres változásokat nem sürgetett, de maguktól a változásoktól és változtatásoktól sem idegenkedett, különösen nem, ha azok legitimek és számára fontos területeken az ésszerű működést segítik. Rétege hagyatékából megtartotta a patriarchális érzést. Képviselőként atyai gondoskodással próbált törődni választóival, inkább képzelve, mint ismerve szociális gondjaikat, ezért is mérsékelt visszhangot váltva ki. A szociáldemokrácia befolyásától megmenteni akart munkásság körében pedig – mert hasonló indulattal erre is tett kísérletet – sikertelen maradt. Mindkét kudarc valamelyest meglepte, a mai olvasót pedig az lepheti meg, mennyire nem érzékelte e téren az idő múlását és mennyire fogyatékosan a társadalom alsó rétegeinek napi kérdéseit.

A tömörségről és a diszkrétségről mondottakat fenntartva, arról is szólni kell, hogy két terjedelmesebb szakasz található a könyvben, amelyek hosszas előadása megbontja az elbeszélés arányos menetét. Tartalmi ismertetésüknek itt nincs értelme. Részint az utószó föltárja háttérüket, részint az utókor számára a konkrét tartalmak csaknem érdektelenek. Nem érdektelenek viszont azért, mert tanulságosan szemléltetik a lejárata kora-beli parlamenti és sajtóban alkalmazott technikáit, amelyek különben kísértetiesen emlékeztetnek a maiakra. A baloldali ellenzék mindkét képviselői mandátuma idején ezeknek az ügyeknek a kapcsán támadta kérlelhetetlen ellenfelét. Viczián Istvánnak nagyon fontos lehetett a tisztázás, hiszen ennek érdekében a magyarázkodás szintjéig leereszkedett. Bizonyára azért, mert politikai etosának alapértékeit érintették. Különben a figyelmes olvasó néhányszor szembesülhet azzal, hogy eszmények és a gyakorlat eltértek egymástól. Főispánként esetenként adminisztratív eszközökhöz is nyúlt, jóllehet szélsőségesek térrnyerésének megakadályozása végett. Az pedig nem tartozott eszményei közé, hogy céljai eléréséért ne használja ki nagymértékben a személyes kapcsolatokat. Ameddig saját tisztviselői előmeneteléről volt szó, azt mondhatjuk, hogy a rokonság és az ismerősi kör személyében nem pusztán egy rokont, hanem egy tehetséges, fölkészült embert támogatott. A képviselőségért folytatott korteskedés módszerei miatt már inkább húzhatjuk az orrunkat, s nem vigasztaló, hogy a magyarokénál demokratikusabb berendezésű országokban ugyancsak bőven előfordultak hasonló módszerek.

Szerzőnk gazdálkodott is, és jó gazda volt. Állásával párhuzamosan fenntartott birtoka nem ment tönkre, sőt gyarapodott. Két otthona volt, az egyik Tápiószelén, a másik Budapesten, s ezt a kétlakiséget nemcsak zavartalanul élte, hanem — ha szükséges-sé vált — a vidék-főváros ellentétet hivatalból igyekezett tompítani. Nagyon keveset utal a társaséleti szokásokra, sem a Tápió-menti birtokosokéra, sem a fővárosi tisztviselői karéra. Sőt kedvelt szabadidős foglalkozásairól sem igen szól. Nehezen hihető, hogy hiányoztak volna Vicziánék rendszeres programjaiból, de a mű szempontjából fontosságot nem tulajdonított nekik, vagy természetesnek vehette ismeretüket. Így nem alkothatunk fogalmat róla, mennyire élte a „parlagi dzsentrí”-nek mondott vidéki birtokosnak általában tulajdonított életmódot. Írása alapján jó okunk van föltenni, hogy a mulatozás, pazarlás nem vonatkozik rá. Föltétlen figyelmet érdemelnek ifjú korának rendszerességgel megtervezett bel- és külföldi utazásai, különösen a városlátogatások és a művészeti tárgyú, műveltséggyarapító programok. Megkülönböztetett érdeklődést tanúsított a képzőművészetek iránt, ezért kereste föl sorra Európa jelentős képtárait. Nagyon szerette a színházat. A korban különösen kedvelt operának is hódolt, nem zárva ki a kortárs szerzők műveit sem.

Míg habitusa — úgy tetszik — joghallgató korától mindvégig csaknem töretlen, erről olvasás közben minduntalan meggyőződhetünk, markánsabb politikai eszmei vonzalmairól csak 1920 után nemzetgyűlési képviselőségétől értesülünk. Nemcsak azért, mert mint állami tisztviselőnek nyilvánosan vallott pártvonzalmai nem lehettek, hanem 1918–19 döntő hatása miatt. A pártrokonszenv azonban nem válik föltétlenül meghatározóvá. Tiszteletben tartja a pártfegyelmet, ám ad a maga függetlenségére is. Ezért nehéz Viczián Istvánt fenntartás nélkül párthoz vagy jól körülhatárolható politikai cso-

porthoz sorolni. A fent körvonalazott konzervatív világszemlélethez és magatartáshoz tudvalévően különféle irányú politikai tájékozódás kapcsolódhatott. Viczián határozottan antiliberalis, bármely baloldali gondolkodás ellenfele, az ország integritásának feltétlen híve, hisz a nemzeti öncélúságban, egyúttal mindenfajta szélsőséget elutasít, nemcsak a kommunistákat, hanem a szélsőjobb kezdeményezéseket is, legfőképpen a nyilasokat. Képviselőként Bethlen Istvánt támogatja, de később eltávolodik szerinte liberalizálódó csoportjától. Gömbös autoriter törekvésű kormányzását határozottan elutasítja. Ezek a döntések abból fakadnak, hogy aktív politizálása kezdetétől magát „keresztény-nemzeti” irányultságúnak mondja. (Ezúttal a macskakörmök az egyenes idézetet jelentik, nem az utókor vélekedését.) Ne gondoljunk azonban elméleti megfontolásokra, Viczián István nem vonzódott az elméletekhez. Az idézett meghatározás az 1920-as évek sokféle elemből összerakott, általánosnak nevezhető eszméjét jelenti, de még inkább a Wolf Károly nevével fémjelzett fővárosi Keresztény Községi Pártét, amit Viczián István mindvégig, Wolf halála után is, legközelebb érzett saját meggyőződéséhez. Zsidóellenessége vitathatatlan, könyvében többször bírálja a zsidóság gazdasági életben vitt szerepét, de nem tartozik a politikai fajvédők közé, s alkalom adtán zsidóellenes atrocitást is képes elítélni. Református, sőt egyházi tisztsége is van, a vallási és felekezeti szempontok azonban igen halványan jelennek meg visszaemlékezéseiben.

Két képviselői ciklus kitöltése után Viczián István ismét indult a választásokon, azonban alulmaradt egy vele hasonló programmal föllépő jelölttel szemben. Ám a közéleti ténykedést nem hagyta abba, különböző bizottságok, vármegyei testületek tagjaként folytatta tovább, így jutott be a felsőházba és így kapta a tekintélyes közigazgatási jogász az ország legnagyobb, egyben elsőnek mondott vármegyéjébe a fentebb többször említett a főispáni kinevezést. A 30-as évek második felében számára a szélsőjobb megerősödése érzékelhetően az egyik legsúlyosabb közéleti gond. Főispánként különböző ügyekben szinte naponta szembekerül a mellette működő alispánnal, az utóbb háborús bűnösként kivégzett Endre Lászlóval. Kettejük olykor viaskodássá fajuló ellentéte külön érdekessége a visszaemlékezésnek. Ugyanakkor Viczián kénytelen bevallani magának, hogy Endrétől valós és vélt náci kapcsolatai miatt tart az a felsőbb vezetés, amelytől támogatást várna. A német megszállás után lemondott, és visszavonult a politikától.

Szembetűnő a munka adatbeli gazdagsága és pontossága (a sajtó alá rendezőnek mindössze néhány esetben kellett javítani rajtuk). Ez csakis gondos naplóvezetéssel és fontos iratok archiválásával képzelhető el, bár szerzőnk elvétve hivatkozik naplójára. A front közelében töltött napok és a menekülés részletes krónikája egészen biztosan rendszeres följegyzéseken alapul. Megjegyzésünkkel nem vonjuk kétségbe az idős Viczián István szellemi frissességét, csupán alkotás-módszertani körülményre utalunk. Az emlékiratokat meg kellett szerkeszteni, végiggondolni, mi a fontos, mi maradjon ki, lehet-e ellenőrizni az emlékezés bizonytalanságait vagy hiányait, ami egy 70. évét betöltő ember rendkívüli teljesítménye. Még akkor is, ha nem kizárt némelyik rész korábbi (1945 előtti) megfogalmazása. Ám ez nem egyéb föltevésnél, mert utalás nem jelzi. Kár, hogy a forrásokról, a napló és más vonatkozó szövegek jellegéről és sorsáról az utószó sem tájékoztat. Szintén szívesen vettük volna, ha néhány sorban az önéletírás kiadatla-

nul hagyott, 1945 utáni történésekkel foglalkozó felének tartalmáról is fölvilágosítást kapunk. Annyit tudhatunk meg, hogy az elhagyott fejezetek az addigiakhoz képest érdektelenebbek, s bizonyára a kiadásnak is voltak ésszerű vagy anyagi korlátai.

Viczián István társadalmi rétegének hasonló szintű pályát végigjáró szereplői közül – eddigi ismereteink szerint – kevesen ragadtak tollat, hogy életútjukra visszatekintsenek. Ha másokat megakadályozott idegenben vagy itthon az összeomlás lelki terhe, ő szembe tudott szállni a személyiséget szétziláló, kedvezőtlen körülményekkel, volt benne írói rátermettség és akarat. Öröndetes, hogy ez a történelem iránt érdeklődőknek, elsősorban a memoárok kedvelőinek érdekes olvasmány, a történetírásnak pedig értékes forrás megmaradt és nyomdafestéket látott.

Nadapi sváb szőlősgazdák (Baumgartner Károly nadapi r. k. plébános felvételei, 1935–37 között)